

Пазарът – и небесен ангел (с ореол), и дявол (с рога)

Велчо Стоянов¹

*„Различните неща, по различен начин
виждаш ги ти, от тук ти изглежда све-
тъл мрака, от там ти тъмнее светли-
ната“*

Неизвестен гревен китайски философ

*„Пазарът е велик социален механиз-
ъм“, но и велико социално зло.*

Ал Гор (с допълнение от автора)

Резюме: “Великият социален механизъм на цивилизацията” – пазарът и неговият иманентен инструмент парите, има хилядолетна история. Той обаче стига до своите върхови постижения през последните столетия на новото пост-новото и най-новото време. Именно през този многовековен период въпросният механизъм прояви своята противоречива обществена природа и роля, като за една част от обществото той се проявява (метафорично казано) като Ангел Небесен – за част от средната класа и главно за тези, които са над нея, а за други – разоряващата се част от средната класа и всички под нея – Дявол с рога или Сатана. Сатанинската роля на пазара има две основни проявления – кризите, вкл. т.нар. фундаментална криза, водеща до специфична агония, хаос и нов ад, а така също и до невижданата досега и продължаваща да нараства диференциация в социално-икономическите неравенства между хората (вече се говори за съотношение 1 към 99 %!).

¹ Велчо Стоянов е доктор на икономическите науки, дългогодишен професор в катедра “Финанси” на УНСС.

Неслучайно дори Давоският форум на световния икономически елит отрече набирания скорост пазарно-фундаменталистки модел и лансира девиза-призив “Нов век – нов капитализъм”, което всъщност е желание и очакване на почти всички хора, с изключение на олигархичната върхушка по света, а в голяма степен – и на обслужващия я висш експертно-мениджърски елит.

Ключови думи: пазар, пазарни механизми, пазарен фундаментализъм, криза, диференциация, неравенства, олигархична върхушка.

JEL: A13, A14, B10.

Идеята за заглавието на настоящата статия ни бе подсказана от една провокативна, но с дълбок и широк философски смисъл карикатура, чийто автор е Г. Чаушов². Тя изразява две бесилки, на едната от които виси (обесен) Дяволът (с рога и копита), а на другата – небесният Ангел (с ореол над главата). Пред бесилката е застанал палачът, комуто някаква важна особа е стиснала ръка и му казва: „Браво! Действал си безпристрастно!“...

Идеологично-метафорично небесният Ангел и Дяволът биха могли да бъдат представители на двете идейно-политически крайности или антиподи – либерално-демократичния капитализъм, от една страна, и тоталитарният социализъм-комунизъм, от друга. Твърде е вероятно, дори е сигурно и логично, че убежденият неолберал ще види в

² Първоначално въпросната карикатура е била публикувана във в. „Стършел“ още през 1991 г., но същата бе отпечатана повторно в броя му под №3512/20.11.2013 г.

лицето на небесния Ангел либерално-демократичния капитализъм, а в това на Дявола – тоталитарният социализъм-комунизъм. Гледната точка на правоверния социалист-комунист ще бъде коренно противоположна: за него (макар че сигурно е атеист) символът на социализма – комунизмът, е небесният Ангел, а Дяволът – символ на либерално-демократичния капитализъм. Това е нормално и логично, доколкото всеки от тях е убеден, че желаният от него обществено-политически строй олицетворява Светлината и Доброто, а неговият антипод – Тъмнината и Злото.

При това е общоизвестно, че двете антиподни обществено-икономически и политически системи – тоталитарен/авторитарен социализъм-комунизъм и демократичен капитализъм – са продукти на човешкия „разумен дух“ (по Хегел). Общоприето е обаче, че човешкият разум е ограничен и несъвършен, поради което не можем да очакваме да бъдат съвършени нито социализмът-комунизмът, нито капитализмът. Съвършени неща твори само Природата, но не и човека. С основание Р. Дал твърди, че „Несъвършеният човек е обречен да живее в несъвършени общества“, но е призван, според Фр. Шелинг, и да се бори и стреми за тяхното усъвършенстване.

Капитализмът се е формирал и деформирал от алчността и нагона за пари, печалба и богатства, което е довело до невероятни, дори безумни неравенства, като главна цел на социализма е да ги преодолее и да осигури Равенство, Братство и Свобода за всички членове на обществото. Техните характеристики и качества са обусловили социализмът да се окаже „икономически недостатъчен“, а капитализмът пък – „социално недостатъчен“. И колкото са по-развити и по-„чисти“, толкова в по-голяма степен проявяват своите недъзи. Реалният социализъм се саморазпада, а

либералният капитализъм изпадна във фундаментална криза и ни води към своеобразна агония (Декларация за световен етос, приета от парламента на световните религии, 2005, с. 1 и 3) – вече почти всички е в криза дори доверието (О'Хара, 2004)

Като положителна страна на капитализма обикновено се изтъква осигурената от него икономическа динамика и нарастване, макар и чрез т.нар. дифузия (отгоре надолу) на доходите на всички, а така също и на тяхното благосъстояние, в което има твърде малко истина и доста много неистина, доказателство за което са и най-франпантните данни, изнесени на последния Давоски форум, а именно, че вече 85 от най-богатите хора (в света) притежават богатства колкото 3,5 млн. души в света или средно един богаташ притежава богатство, колкото на 400 000 души!

От своя страна реалният социализъм бе посрещнат благосклонно от много хора по света, включително от интелектуалци, доколкото виждаха в него някаква форма за реализиране едва ли не на идеята на Христос за изграждане на Царството божие на Земята. Впоследствие обаче се разбра, че това не е така; социализмът не издържа битката с капитализма в рамките на така наречената Студена война и се саморазпадна, слава богу по мирен път и начин. Той прие идеологията, теорията и ценностите на своя вечен враг и така светът през 1989-1991 г. от двуполъсен се превърна в еднopolъсен, начело с хегемона САЩ (другата глобална сила, която противостоеше на САЩ – Съветският съюз, се саморазпадна на съставните си части), като Русия си остана военен гигант, но се оказа икономическо гжудже.

След саморазпадането на реалния социализъм и на бившия Съветски съюз се установи в почти целия глобализиран свят доминация, дори господство на крайно ли-

Дискусия

берален по същността си капитализъм, който в още по-голяма степен прояви своите слаби страни и недъзи, дори провокира настъпването през 2007/2008 година на глобална финансово-икономическа криза. На тази основа акциите му, които силно, дори спекулативно, се покачиха при победата му над „реалния“ социализъм, започнаха да се обезценяват и той започва да показва все по-убедително Дяволския си характер. Целта на настоящата статия е именно да покажем и евентуално докажем, че пазарът наистина е „велик социален механизъм“, небесен Ангел, дори Бог, но за все по-малко хора и колкото той е по-развит, по-свободен и „по-чист“, толкова в по-голяма степен и мащаби приема качества, характер и облик на социално зло, на Дявол (с рога и копита), на Сатана, за все повече хора.

Подобен извод бе направен преди три години дори от Давоския форум, който прие, че „такъв (либертариански) капитализъм повече не ни трябва“ и издигна девизът: „Нов век, нов капитализъм!“. Така, че ако първата ни цел-задача е да покажем, че пазарът е и Бог, и Дявол, то втората е да се опитаме да отговорим на въпроса. „Какъв да бъде новият капитализъм, през новия век!“

I

Разбира се, направеният по-горе извод веднага – и с известно основание, ще бъде оспорен от „гясно“ с доказателството, че в непримиримата борба между двете антиподни идеологии и техните практики през последните около три века, „лявата“ идеология и практика бе победена от „дясната“. Както е известно, това стана през 1989 г., а символът на тази победа бе разрушаването на Берлинската стена (09.11.1989 г.), след което „реалният“ социализъм неочаквано и бързо се саморазпадна по мирен път. В същото време той възприе идеологията, теорията, ценностите и практиките на

своя вечен враг – капитализма, а идеологията и теорията му (на „реалния“ социализъм) се обезцениха както никога до сега; настъпилата глобална финансово-икономическа криза до известна степен „регутира обезценяването“. Неговите привърженици и симпатизанти се оказаха силно смутени, объркани и стресирани, дори нещо като излъгани и самоизлъгани от този скок от царството на „реалния“ социализъм в царството на капитализма.

Именно този исторически обрат от социализъм към капитализъм Фр. Фукуяма обяви за „край на историята“. Впоследствие обаче той се самокоригира и през 2012 г. написа другата си книга – „Историята продължава...“.

С пълно основание тази фундаментална трансформация на „реалния“ социализъм във „вечния“ капитализъм и превръщането на света от двуполъсен в еднopolъсен с един-единствен лидер хегемон – САЩ, е знаменателно и уникално историческо събитие, макар да се правят аналогии с други империи от миналото, като Римската например. То обаче бе резултат главно на т.нар. (Трета световна) Студена война, която донесе огромни „дивиденти“ на неолибералите, включително, а може би и най-вече, на крайните от тях – либертарианците или пазарните фундаменталисти, от една страна, и невероятни „загуби“ за „левите“ – социалисти, комунисти, социалдемократи и др., респ. за техните идеологии, учения и теории. Вече близо четвърт век се търсят и изясняват причините за това уникално историческо събитие, което вероятно ще занимава човешката мисъл и в бъдеще.

Безспорно е, че нещата са сложни, но в по-синтезиран вид би могло да се каже, че още през 20-те години на миналия век на Запад се издигна тезата за „**икономическата недостатъчност на социализма**“. И наистина, след като се изчерпа първо-

началният ентусиазъм от създаването на новото социалистическо-комунистическо общество, което някои оприличаваха дори с „царството божие“ на Христос, настъпи така нареченият застой. За преодоляването му в бившите социалистически страни се започнаха реформи, главно в икономическата област, но те имаха телеологическо измерение, като главната им цел беше съживяване на стоково-паричните отношения и тяхното използване за социалистически цели, т.е. нещо като възраждане на лениновата НЕП, дори форма на пазарен социализъм.

Нека да напомним, че тези реформи започнаха у нас от 01.04.1964 г. с прилагането на т. нар. „Нова система за планиране и управление на народното стопанство“, която имаше за цел все по-пълното и активно използване на стоково-паричните отношения и на стойностните категории – пари, цена, печалба, данъци, мита, самоиздръжка и др. Целта беше динамизиране на икономическия растеж и повишаване на жизненото равнище на населението, т.е. за реализацията на т.нар. основен икономически закон на социализма за непрестанно и динамично повишаване на жизненото равнище или на качеството на живота на социалистическите труженици.

Тези реформи започнаха да се наричат Нов икономически механизъм, който се променяше ежегодно и неговият „върх“ бе прословутият Указ 56 от 1988 г., чрез който се призна и регламентира равноправието на всички форми на собственост и дори бе поставено началото на приватизацията в тогавашното социалистическо народно стопанство. Някои считат, че той не бе подобие на Горбачовата перестройка, а по-скоро като че ли бе аналог на прословутия днес китайски модел на пазарен социализъм. И все пак, както е известно, само Китай не се подаде на приетата от почти от

всички останали страни форма на преход или трансформация, която някои наричат реставрация, а други „втори капитализъм“ (чл.кор. проф. В. Проданов); за нас той е по-скоро мирна криминална революция.

Впрочем т. нар. преход, чрез който, по думите на председателя на V-то Велико народно събрание, поетът и интелектуалец Йосиф Петров, стигнахме до „дिवокрацията“ и „позорната икономика“, от която все още не сме се измъкнали напълно. Бедата е, че и Западът вече не е това, което беше до 1989 година. Ние тръгнахме по неговия път, но и той не е безразличен към нашия негативен опит, особено след саморазпадането на двуполусния конкурентен модел, при който и двете страни, взаимно се респектираха. Вярно е, че корупцията разяжда нашите бивши социалистически общества, но тя не е тяхно изобретение – корените ѝ са твърде дълбоки, а нейните съвременни универсални средства са главно пазарът и парите. Бедата е, че противодействието срещу нея е слабо. Когато през 1999 г. в рамките на ЕС се разкри мащабна корупция целият състав на Европейската комисия бе подменен и веднага се предприеха следствено-съдебни мерки и действия, докато у нас, макар, че сме на първо място по корупция в ЕС (според наскоро обявения доклад на ЕС на тази тема), не са известни адекватни отговорни мерки срещу нея вече почти 25 години.

Наистина социализмът е икономически недостатъчен в сравнение с капитализма и това е главната причина да загуби битката с него.

Вярно е пък, че капитализмът създава изключително силни, едва ли не зверски стимули към труд, производство, иновации, ефективност, но обикновено не се държи сметка за тяхната социална цена, израз на която е разширяващата се и задълбочаваща пропаст между богатство и бедност,

образовани и необразовани, оholen и мизерен живот, а цикличните кризи са негова иманентна същност. Затова капитализмът може да се характеризира като „социално недостатъчен“. Както казва авторът на Библията на демокрацията, Р. Дал, „несвършеният човек е обречен да живее в несвършени общества“ (Дал, 2006, с. 73), но и да се бори за тяхното усъвършенстване, според Фр. Шелинг. Съвършени общества има обаче само в утопиите, но не и в реалния живот. Някои философи и най-вече будизмът, наричат страданието човешка Съдба, дори своеобразен Мартириум (мъченичество, параклис с кости на мъченици), дори се цитира Йов, че „човек се ражда за да страда, както искрите – за да летят нагоре“ (Христов, 2002, с. 154); за бедните мизерстващи, но праведни, ще им се отвори вратата на царството небесно, докато богатите и несправедливите (грешните) ще трябва да минат през изглени уши, за да се доберат до Царството божие, както е казано в Библията от името на Христа.

Важни отличия между „реалния“ социализъм и неговия антипод, капитализма са, че първият беше идеологически почти непреклонен за компромиси, докато вторият обикновено се счита за твърде „гъвкав“. Л. Търоу смята, че той е съвместим дори с робството (но не и с демокрацията), щом могат да се запазят неговите, респ. на субектите му, икономически позиции и възможности/ (Търоу, 2000а, с.с 66, 364, 376).

Пресен пример за такава „гъвкавост“ е обстоятелството, че неолибералите са твърдо против Кейнс, дори празнуваха през 2009 г. годишнина от провала му и победата им над кейнсианството. Но при настъпването на глобалната финансово-икономическа криза през 2007/2008 г. те предприеха т.нар. (финансово щедри) антикризисни програми, издържани напълно в кейнсиански стил и дух, дори се превърнаха в полукейн-

сианци с възприетите, противно на своя патрон А. Смит, перманентни бюджетни дефицити и държавни дългове уж в определени граници (до 3 % и до 60 % спрямо стойността на БВП). Нещо повече дори – те направиха реверанс и на Маркс с предприетите и осъществени национализации на ключови финансови организации. Ако преди години някой си бе позволил да застане зад подобни идеи, щеше да бъде обявен от извършилите на тези реформи за „ляв“ и луд.

Впрочем неолибералите отстъпват от своята идеология и принципи не само при кризи, но и в безкризисни периоди – чрез изплащането, главно на големите и приближени до властта корпорации, на т.нар. „бейлаути“, които Киосаки нарича „кражба на пари от бюджета“ (Киосаки, 2010, с. 89), а други ги квалифицират като „перверзни субсидии“ (Институт Уърлдуоч, 2013, с. 56). Един от стълбовете на неолиберализма (Л. фон Мизес) нарича намесата и регулацията на пазара „стъпки и път към социализма“. Куриозното е, меко казано, че тези стъпки се предприемат и този път („към социализъм“) се проправя от правоверни неолиберали чрез т.нар. „бейлаути“ или „перверзни субсидии“, които уж са неприемливи на пазарната икономика. Просто, в случая, идеологията и принципите отстъпват пред интересите.

Критичната реторика спрямо ултралибералния капитализъм вероятно оказва влияние и на известния Давоски форум – събор на световния елит – за да приеме, че „такъв капитализъм повече не ни трябва“ и да лансира девизът: „Нов век, нов капитализъм!“. На този девиз обаче като че ли не се обръща необходимото внимание, дори, както ще видим в следващото изложение, рицарите на неолиберализма се стремят задкулисно да въздействат върху свободата на пазара в полза на „големите“, респективно тези с големите или най-големите „кесии“, по Макс

Вебер, или с „най-дебелите портфейли“, по Алвин Тофлър.

В случая имаме предвид условията, при които беше сключено споразумението между ЕС и Канада за трансатлантическа търговия (ТТР – Трансатлантик Трейд Партнершип) и подготвяното аналогично такова със САЩ, наричано Трансатлантическо споразумение за търговско и инвестиционно сътрудничество (ТТИР – Трансатлантик Трейд енд Инвестмънт Партнершип). Информацията за тези преговори и споразумения бе публикувана във в. „Монд дипломатик“, подлистник на в. „Дума“, от 21.11.2013 година.

Автор на статията („Трансатлантическото споразумение – тайфун, който заплашва Европа“) е американката Лори Уолк, която е висш служител, (директор) в търговска структура на САЩ и вероятно разполага и с информация, която не е достъпна за медиите. От нейната статия се вижда, че един от най-важните елементи на споразуменията е създаването на т.нар. **специален или специфичен трибунал**, който е в извънсъдебните системи на страните. Съставът му е от трима квалифицирани и авторитетни адвокати, специалисти в сферата на търговското право. Ако филиали на фирми на договарящите се страни се окажат оцетени от държава или държави на другата договаряща страна чрез мерки и действия, които нарушават принципите на свободната търговия, те имат право да предявят иск пред тричленния трибунал за финансови обезщетения, чиито размери не са регламентирани и не могат да бъдат обжалвани. Авторката нарича тази нова процедура **„легализирано изнудване“ на държавата** от чуждите компании, които функционират на територията на договарящата страна. Според нея тази нова мярка или процедура засяга 3300 европейски фирми, присъстващи на американска земя чрез своите 24 000 филиала и 14 400

американски фирми с мрежа от 50 800 филиала в Европа, т.е. към 75 000 дружества ще участват в „лова за публични средства“. „Намерението е, смята авторката, чисто и просто думата „регулация“ да изчезне, но се пита, откъде идва това екстравагантно завръщане към отминалите времена на тачъризма?“ (без тя, разбира се, да се опитва да даде отговор на така поставения от нея въпрос).

Налице е следователно едно противоречие между официалните изводи, заключения и призови на Давоския форум, от една страна, и на подготвяните и сключваните при строга конфиденциалност търговско-икономически споразумения между обединена Европа, от една страна, и Канада и САЩ, от друга страна, при което тачъризмът се гони през официалния, а се пуска през задния вход в търговията между обединена Европа и основните страни – членки на НАФТА – САЩ и Канада. Това разминаване между официално говорене и реалности е обезпокоително. Още повече, че според авторката трибуналите и техните решения в защита на корпорациите от регулативни мерки на държавите ще направят възможността за разпространяването на ГМО-продуктите трудно контролируеми. А това, според нея, ще отвори и вратите за антиекологични и антисоциални действия от страна на фирмите, при които единствено водещ мотив и интерес е по-голямата печалба, по-високата ефективност.

Характерно е, че срещу т.нар. „легализирано изнудване“ спрямо ЕС чрез подготвяното споразумение със САЩ (и вече сключеното с Канада), в началото на октомври м.г., неслучайно по време на срещата на върха на ЕС в Брюксел, бяха организирани масови протести, които наложиха отсрочване и евентуално преразглеждане условията на споразумението със САЩ.

На тази основа не изглеждат абсурдни

Дискусия

идеите на немския епископ и известен борец за екуменизъм Ханс Кюнг, че ако искаме да вървим по-безпроблемно напред към бъдещето то „двете типични модерни антагонистични обществени системи комунизъм (социализъм) и капитализъм (либерализъм) трябва да бъдат разглеждани като безнадеждно компрометирани и награснати... трябва да се работи с оглед на създаването на социално и екологично регулирана икономика, при която между капиталовите интереси (печалба и ефективност), от една страна, и социалните и екологичните интереси, от друга страна, непрекъснато да се търси равновесие – накратко да се върви към изграждането на **еко-социална пазарна икономика**“ (Кюнг, 2003, с. 29-30). (подчертаното от автора – ВС).

Може да се каже, че в случая Ханс Кюнг не е оригинален. Още преди него „проницателният А. Тофлър“ лансира и обоснова подобни идеи и мисли. Той „търси решения за преодоляване на идеологическата криза (вкл. „кризата на цивилизацията“) отвъд противопоставянето на „капитализъм-социализъм“, които определя като „идеологически заблуждаващи термини“ или „овехтели идеологически окопи“... термините „десен“ и „ляв“... са реликви от миналия индустриализъм (който се счита, че може да бъде както капиталистически, така и социалистически, вкл. от Р. Ростом – ВС). Термините „десен“ и „ляв“ по-скоро замъгляват, отколкото осветляват реалния живот... Законен е въпросът какво става с капитализма и социализма в класическите им смисли, от които са останали само идеологически клишета“ (Кънев, 2013, с. 353).

Американският режисьор от гръцки произход Костас Гаврас казва, че зависи от нас да направим обществото си „рай“ или „ад“, но не е имало досега реално общество „рай“; то винаги е било „рай“ за едно привилегировано малцинство и „ад“ за

обикновеното мнозинство; вече се говори за „отбрано общество“. Има обективни причини, поради които обществото не би могло да стане „рай“ за всички (различията им, примерно, във физическо и в интелектуално отношение); общество „рай“ би могло да има само в утопиите. От реалистични позиции би могло да се мисли и съответно да се стремим към общество, което би намалило или ограничило луксът и излишествата в „рая“ и би подобрило живота в „ада“. Някои автори, главно еколози, предлагат „да се установи международна социална справедливост при разпределението на ресурсите..., управлението на обществото да бъде в името на колективния интерес“, дори се предлага въвеждането на таван за максималните доходи и гарантиран минимум за най-ниските такива (Институт Уърлдуоч, 2013, с. 36 и 43).

Впрочем либертарианството или пазарният фундаментализъм, т.е. крайното „дясно“, абсолютизира не само пазара, но и индивидуализма-егоизма-хедонизма. Личността се поставя над общността и ѝ се внушава пълен хедонизъм, „безкраен купон“, казано на жаргон. Тази идеологическа формула е противоположна на християнската етика и морал и противоречи на историческия опит, а може би и на всяка рационалност и нормалност, доколкото стимулира и оправдава атомизацията и десоциализацията на обществото, а така също съдейства за подмяната на ценностите и влошаване на морала. По такъв начин тя обслужва корпоративно-олигархическата глобализация, подкопава основите на националната държава, на националните култури и традиции, дори провокира и стимулира духовно-културната криза, която е една от най-старите и с нарастващ обхват и значение. Без или с разрежено „социално лепило“, по изразът на Л. Търоу, класическите общества се дезинтегрират и глобализират на

корпоративна пазарно-индивидуалистично-егоистично-хедонистична основа, но, все пак, при нарастващ сблъсък между цивилизациите (по С. Хънтингтън), срещу което противопоставя екуменизма и на настъпващата глобална култура на американския културен империализъм.

Враждебността на неолиберализма към колективизма, общността, включва и националната обособеност, като противоречи не само на историческите реалности. Хората са това, което са, защото са живели в общности, не като робинзоновци или като отшелници. Днес се говори за т. нар. екипен принцип или подход, но нима екипът не е колектив? Дори пазарът не би могъл да съществува без социално сътрудничество поне между производители – продавачи, и потребители – купувачи. Там, където няма общности, няма и пазари, а политическите партии, които са основа на съвременното общество не са ли и те общности, дори парламентите, правителствата?... С други думи, „преуспелите чисто и просто безмилостно (по Спенсърovski – ВС) изтласкват губещите от пазара (превърщат ги в социално изключени, дори в обречени – ВС).

Историята обаче ни учи, че наличието само на съревноваващи (конкуриращи) се индивиди и липсата на общностно сътрудничество също не дава резултати“ (Търоу, 2000b, с. 294) или по-скоро се стига до изключително негативни такива и то за все по-големи маси от населението. Освен това поставянето на индивида над общността противоречи на демократичната форма на управление, той е адекватен на автократията.

Абсолютизира се идеята на А. Смит, че преследвайки индивидуално-егоистичните си интереси, хората обслужват и общите или обществените интереси. Дори и той обаче, като че ли изпада в противоречие с твърдението си, че „интересите на тре-

тата класа (като цяло) никога не съвпадат напълно с интересите на обществото, те са класа, която обикновено е заинтересована да заблуждава, дори да потиска обществото и която в много случаи го е заблуждавала и потискала“ (Смит, 2006, с. 250).

Вярно и общоприето е, че капитализмът е пионер и водач в научно-технологичния напредък и/или прогрес, включително и в икономическия. Съзнателно или не, често обаче се избягва или пропуска една важна подробност – неговият колониален период, през който са извлечени на нееквивалентна основа огромни ресурси от колонии, а отношението към местното (колонизирано) население е било като към добитък или животни. Една от най-черните страници в историята на Запада и на света като цяло е търговията с роби, които са превозвани като животни от Африка до Америка. Добре известно е, и отношението на колонистите към местното население, което вече живее едва ли не само в резервати (имаме предвид главно САЩ, Канада и Австралия). Активна помощ в тези процеси е оказала и католическата църква. Не случайно през 70-те години на миналия век се създаде така наречената „Група на 77-те“ развиващи се и главно бивши колониални държави, които обвиниха Запада за тяхната изостаналост и предявиха претенции дори за компенсации.

Впоследствие се възприе по-дипломатичния подход за „диалог Север-Юг“, т.е. между развитите и развиващите се държави, който започна през 1975 г. в Париж. Югът отправя поредица от настойчиви искания (главно от името на Групата на 77-те – В.С.), които биха променили международния пазар в негов (тяхна) полза. Това беше програма за намесата на държавата в глобален мащаб... (още повече), че пазарите бяха станали неконтролируеми“ (Кисинджър, 1999, с. 565 и 619), което, от

Дискусия

формална гледна точка, е така, но, реално погледнато, винаги е имало наблюдение и надзор над тях.

Ако между Севера и Юга стремежът беше към диалог, между Изтока и Запада имаше както Студена война, така и диалог. Збигнев Бжежински дори счита, че по времето на Н. Хрушчов, който развенча култа към Сталин, се възприе курс към активен диалог със Запада с оглед постигането на разведряване между тях. На тази основа се заражда идея за безполезността от НАТО, който, според Бжежински, едва ли не се е оказал пред разпадане. По времето на Р. Никсън обаче се предприемат мерки и действия за укрепване, засилване и усъвършенстване на западното партньорство. Той призовава за „ново, по-балансирано и позряло партньорство... (при което) никои да няма надмощие“ (Кисинджър, 1999, с. 598), което си остана до голяма степен само пожелание.

Западът реши, че ще отдели до 2 % от БВП за да подпомага развиващите се страни – повечето от тях бивши негови колонии, но ... Вместо класическия и грубия колониализъм, дойде цивилизована негова форма – **„новият кагифен колониализъм“**, както го нарече А. Тофлър (Тофлър, 1996, с. 486). Вярно е, че така наречените „Азиатски тигри“ се измъкнаха от „кагифения колониализъм“ и преминаха към групата на развитите държави, а грамадният „червен“ азиатски „тигър“ – Китай, вече стана втората по икономическа сила държава след САЩ и се очаква да я задмине. Но законите и принципите, особено обществените, винаги имат изключения. В историческото развитие на света винаги е имало и големи превратности; едни нации, народи и държави са изоставали, а други са ги надминавали.

Развитият Западен свят, особено от трагичния XX век насам, се опитва да направлява, управлява и контролира света

както чрез официалните свои организации – Г-7, Г – 20, ОИСР (OECD), международните такива – ООН, МВФ, СБ, СТО и други (счита се, че те са вече около 3000 на брой), без да се подценяват и така наречените тайни общества, които имат древен произход и след новото време осъществяват вече не религиозна, а политическа дейност, включително конспиративна такава. Не бива да се забравя и подценява и ролята на съвременните специални служби на държавите, които боравят с големи масиви от конфиденциална (класифицирана) информация.

От разкритията на „Уикилийкс“ и на Едуард Сноудън се вижда обаче, че се прекалява с понятието „класифицирана информация“ – в смисъл, че за такава се обявява и почти най-обикновена информация, която би следвало да е достъпна за обществото.

Към всичко това можем да добавим и очерталата се тенденция към комерсиализация и деморализация на съвременния пазарно-капиталистически свят, което българският философ Любомир Христов, нарича „нравствен банкрут на либералната демокрация, на възходящия космополитен корпоративно-демократичен тоталитаризъм“ (Христов, 2002, с. 209-210). Впрочем неговият анализ и оценки на тези процеси определено са интересни.

Все повече автори твърдят, че ако светът продължава да върви към „чист“ пазарен строй (по Ж. Атали), неизбежно ще стигне до пропастта (Стоянов, 2014). Видяхме, че до подобен извод стигна и Давоският форум на световния елит, но – за съжаление, както видяхме от предходното изложение, респективно от договореностите между ЕС, от една страна, и Канада и САЩ – от друга, ултралибералният, главно корпоративен елит, действа в обратна посока, т.е. предоставят се права на корпорациите да се защитават и обезщетяват срещу извършени от държавите (на чиято

територия функционират), регулации, които противоречат на техните пазарни интереси. Все пак ние приветстваме и подкрепяме девизът на Давоския форум за „нов капитализъм“ през новия век, като ще се опитаме да отговорим на въпроса какъв да бъде той.

II

Вярно е, че (както либерализма като цяло, така и) „неолиберализмът има различни течения, каквито са монетаризмът, теорията за предлагането, школата на рационалните очаквания, неолибералният институционализъм и други – все реакции на лявото кейнсианство, както и срещу всякакви прояви на монополизъм“ (Кънев, 2013, с. 329). Струва ни се обаче, че освен течения в рамките на либерализма-капитализма, могат да се обособят няколко основни неговии форми и проявления на историко-методологическа основа. Ще се опитаме да ги представим в тяхната историческа последователност:

- Класически либерален капитализъм „а ла А. Смит“;
- Умерено либерален капитализъм „а ла Дж. М. Кейнс“;
- По-либерален от класическия либерално-демократичен капитализъм „а ла Л. фон Мизес, А. Фр. фон Хајек и М. Фридмън“, макар че между тях има определени различия, и
- Ултралиберален, почти либертариански или пазарно-фундаменталистски либерален капитализъм „а ла Айн Ранд, М. Ротбард и сие“, чието начало бе положено с либерално-консервативната (контра) революция от 90-те години на миналия век под политическото ръководство на американския президент Р. Рейгън и английския министър-председател, М. Тачър (назована неслучайно „Желязната

лейди“), като началото на този период бе наречен „рейгъномика“ и „тачъризъм“.

Смятаме, че е известно през кои периоди от време са прилагани формулираните и посочени по-горе основни форми на либералния капитализъм и кои са основните им характеристики, но ще си позволим накратко да ги припомним. Преди това обаче бихме искали да кажем, че по отношение на периодизацията в развитието на обществата са налице и сериозни различия. Някои автори дори считат, че пазарно-капиталистическият строй има определени специфики и особености във всяка една отделна държава, която го прилага, но това не променя основните му принципи и характеристики. Именно, като изхождаме от неговите основни принципи и характеристики, го обособяваме в рамките на посочените четири основни групи, видове или типове, които имат и своята историческа страна; подредили сме ги именно по тяхната историческа последователност.

Свободният, саморегулиращ се пазар се свързва главно с името на А. Смит, когото обикновено наричат „баща на либерализма“ (икономическия): да не забравяме обаче, че той е заимствал идеята за „Лесе фер, лесе пасе“ от физиократите и я поставя в основата на своята пазарно-икономическа теория. Неговата идея е, че сред целия останал животински свят единствено на човека е присъщо „да обменя, разменя и заменя един предмет срещу друг... чрез договор за размяна и покупка.... като тази негова склонност към размяна води до разделението на труда“ (Смит, 2006, с. 19-20), но и обратното не трябва да се пренебрегва – в смисъл, че и разделението на труда води до размяна.

За А. Смит е ясно, че „човекът почти непрекъснато се нуждае от помощта на своите близки и напразно би я очаквал само в резултат на тяхното благоволение. Много по-вероятно е да постигне своето жела-

Дискусия

ние, ако може да ангажира техния егоизъм в своя полза и да им покаже, че за тях самите е изгодно да направят за него това, което той иска от тях... Ние получаваме своя обяд не от благоволенieto на месаря, пивоваря или хлебаря а от ревнивото им отношение към собствените им интереси. Ние се обръщаме не към тяхната хуманност, а към техния егоизъм и никога не им говорим за нашите нужди, а за техните изгоди. Никой, освен просиякът, не иска да зависи почти напълно от благоволенieto на своите съграждани“ (Смит, 2006, с. 20).

Цитираните мисли на А. Смит дават основание на някои негови последователи и тълкуватели да казват, че „пазарът е форма и механизъм за размяна на егоизъм“. Именно на тази основа пък се издигат като основни ценности в пазарното общество индивидуализмът-егоизмът, а така също и хедонизмът и се подценяват дори пренебрегват духовните ценности и преди всичко тези на етиката и морала, на етоса и хуманизма като цяло.

От горния цитат на А. Смит, че трябва да се разчита на егоизма и в отношенията между близки, без да уточнява кои и какви близки и роднини, дори и в рамките на семействата т.е. между родители и деца и между съпрузи. Ако се имат предвид и те, се отива към комерсиализирането на най-съкровениите отношения между хората, но е безспорно, че семейните отношения започнаха вече да се комерсиализират поне доколкото брачните удостоверения се заменят с брачни договори, а раждането и отглеждането на деца се „калкулира“ като негатив в кариерното развитие и като ограничение за по-хедонистичен начин на живот. Впрочем едва ли би могло да се посочи социална сфера, която да не е комерсиализирана, включително и политическата, респективно държавата. Вече се говори за „политически маркетинг“, „търговия с

влияние“, „търговия със закони“, „властови доходи“. Определени анализатори наричат партиите търговски дружества, като някои от тях придобиват дори и характер на легални мафии. Л. Търоу пише, че „изборите са средство, чрез което едни мошеници идват, за да сменят от власт други мошеници“ (Търоу, 2000, с. 382) (или да се удължи мандата на досегашните – б.а.).

А. Смит, както и други класици, са разграничавали националните стопанства на два отделни и специфични вида стопанства – държавно стопанство и частно-пазарни стопанства. Взаимоотношенията между частно-пазарните стопанства се осъществяват изцяло на пазарно-договорна и разменно-еквивалентна т.е. на пазарно-справедлива основа; то е квалифицирано като производително. За разлика от него държавното стопанство е непроизводително и то покрива своите непроизводителни разходи главно от данъците, които суверенът събира от своя народ на задължително-принудителна основа.

А. Смит е считал, че суверенът, т.е. държавата, „следва да изпълнява само три желания... първо, задължението да защитава обществото от насилия и нашествия от страна на други независими общества (респ. държави – В.С.); второ, задължението да закриля доколкото е възможно всеки член на обществото от несправедливост или потисничество, т.е. задължението да установи добро правораздаване; трето, задължението да създава и поддържа известни обществени съоръжения и известни обществени институции, създаването и поддържането на които никога не могат да бъдат предоставени на частно лице или на малък брой частни лица, защото печалбата от тях никога не би могла да възстанови разходите на частно лице или на малък брой частни лица, макар и често на държавата,

респ. на общините, да може да ги възстанови с излишък“ (Търоу, 2000, с. 653 и следв.).

А. Смит уточнява, че първото задължение на суверена (държавата) се свежда до изграждането и поддържането на необходимата военна сила. Второто задължение се конкретизира в създаването и поддържането на надеждно функциониране на справедлива съдебна система. Третото задължение на държавата е изграждането и поддържането на необходимата инфраструктура, която да обслужва военните, политическите, социалните, икономическите и културно-научни сфери на обществото.

Нещо повече, А. Смит дори е допуснал, че „по-голямата част от тези обществени съоръжения (както ги нарича той, т.е. – т. нар. гнес инфраструктура – ВС) могат да се стопанисват така, че да дават специален доход, достатъчен за покриване на техните разходи, без да се обременява общият доход на обществото“ (Търоу, 2000). За пример той сочи пощата, а така също „и други институции, които освен, че покриват собствените си разходи, в почти всички страни носят твърде значителен доход на владетеля“ (Търоу, 2000), т.е. на държавата.

С други думи А. Смит не е бил против стопанската дейност на държавата, но в по-ограничени мащаби. Като е имал предвид изключително алчната природа на монополите, А. Смит е бил силно алергичен, ако може така да се каже, към тях. Посткласическата икономическа наука въведе понятието „естествени монополи“ и с оглед да не се реализира естественото им монополно положение само в интерес на отделни лица или на определена група от такива, бе препоръчано те да се стопанисват само и единствено от държавата и общините. Впрочем подобен подход към тях е показан още от Смит.

Нека напомним още, че както е бил не-

примирум към монополите, така той е бил непримирум и към бюджетните дефицити, държавните заеми и държавният дълг. Твърде високо е ценял спестовността, която е приемал като единственият източник за нарастването на капитала. Допускал е държавни заеми като изключение при войни и бедствия, но ако няма достатъчни спестявания и главно вътрешни такива. Тяхното погасяване, характеризирано от някои автори като „плащане от гясната на лявата ръка“, се критикува от Смит, защото при сключването им могат да участват и чужди граждани, макар че, ако участват само граждани на собствената държава, пак няма да има съвпадение между това кой какво дава на държавата и какво получава от нея (с.с. 466 и 877-878).

Още Д. Рикардо дебело е подчертавал разпределително-преразпределителната функция и роля на финансите и преди всичко държавните финанси, които Маркс наричаше по този повод инструмент за експлоатация. В случая обаче Маркс не е оригинален, доколкото – както преди него, така и след него се застъпва това становище, и то не от случайни автори, а от Ж. А. Кондорсе и от А. Маршал. Ето какво са казали те самите: **Кондорсе:** „Финансовата наука (и политика – ВС) се състои в изкуството да се ограбват народите без да ги предизвикват към въстания“ (Кондорсе, 1942, с. 144); **Алфред Маршал:** „Без съмнение, данъкът може да се окаже обременителен за една класа и носещ изгода за друга класа... Почти всеки обременителен данък, взет сам по себе си, оказва необосновано влияние върху тези или онези класи, но това няма последствия дотогава, докато неравенството, обусловено от всеки от тях, не се компенсира за сметка на неравното въздействие на други данъци“ (Маршал, 1993, с. 245, 256).

Искаме да обърнем внимание и на обсто-

Дискусия

ителството, че А. Смит допуска участието на държавата и в социалната сфера, и в образованието, и науката, в частност. Впрочем той оправдава извършването от държавата „главно на онези разходи, които улесняват търговията на обществото и поощряват народното образование“ (Маршал, 1993, с. 685), осъществявано от т.нар. „публични училища“ (с. 723).

Преди Адам Смит да стане най-известният икономист той е бил морален философ и като такъв не си е представял, че пазарът може да бъде неморален. Така поне твърди Даниел Бел, но едва ли той не е познавал творчеството на живелия и творил около 100 г. преди него Томас Хобс, който е характеризирал формирацията се „пазарен строй“, като вълче общество, в което е налице борба на всеки против всички. Според него (Смит) „само най-примерен морал може да придобие достойнство на човек с малко състояние“ (Смит, 2006, с. 763). От този текст се подразбира едва ли не, че човекът с голямо състояние няма проблеми с морала, той би могъл да си го купи. За него „големите капиталисти, големите търговски семейства обикновено или участват непосредствено в управлението (на държавата – ВС), или упражняват косвено влияние върху него“ (Смит, 2006, с. 857). Но това тяхно участие се оправдава доколкото те „по необходимост поддържат производителния труд в страната, въпреки всички неудобства“ (Търоу, 2000b, с. 204), доколкото държавата осъществява, ако не само, то главно непроизводителна дейност. И все пак **„във всички общества някои от средствата за производство се изграждат (и са изградени – ВС) от държавата“** (Търоу, 2000b, с. 853). Нещо повече дори, либералите формално са били за малка и неутрална държава, но винаги са я използвали за укрепване и развитие на либералния капитализъм, неофициално или

полуофициално, включително и днес, главно чрез финансови инструменти.

А. Смит е известен и със своя принцип за 1/10-та – в смисъл, че суверенът, т. е. държавата, следва да акумулира 1/10 част от доходите на своите поданици или на своя народ. Общо взето до към края на 18 век постъпленията на средствата в бюджетите на отделните страни са били около и малко над 10 %, но след това настъпва динамичното им нарастване и в периода от 1975 до 1995 г. дори са вече над 50 %, т.е. около 5 пъти повече (като относителен дял) в сравнение с това, което е препоръчал А. Смит. На основата на това динамично нарастване на държавните приходи като дял от стойността на БВП, а следователно и на разходите, които ги обуславят, един от класиците на немската финансова наука – Адолф Вагнер, извежда Закона за перманентното нарастване държавната активност (дейност) и на държавните разходи, обуславящи нарастването и на държавните приходи (Стойанов, 2009, с. 114).

Една от особеностите на тачеристко-рейгъновата неолиберално-консервативна (контра) революция е, че лансира девиза и предприе политика към „максимален пазар и минимална държава“, което означава и минимален дял на бюджета в стойността на БВП. Неолибералната ориентация към този дял е около 1/3 до към 40 %, което е много повече от онова, което е било до към края на 19 век. За това нарастване има, разбира се, и обективни причини – оскъпяване издръжката на държавата във военната и гражданската сфера в резултат на новите технологии. Освен това възниква нова функция и разходи на държавата, свързани с екологията; налице е нарастване на социалната функция на държавата от времето на Бисмарк – „башата“ на социалното осигуряване, чиито пример е бил последван от почти всички страни. Така се стигна до

т.нар. от Йозеф Шумпетер „данъчна държава“, която неолибералите започнаха пък да смаяват – и с известно основание, разбира се, защото в края на краищата „всичко прекалено е вредно“.

Очевидно класическата либерална икономика „а ла А. Смит“ е била доста, но не и прекалено либерална; тя става такава едва след него. Характерно е, че след Смит силно нарастват държавните разходи, провокирани от честите войни и главно тези на Наполеон, независимо от прословутите Маастрихтски споразумения от 1664 г., които уж умиротворяват Европа (1688 г. пък е пикът на Славната (английска) революция, тя е и годината, в която се съставя първият модерен бюджет в Англия).

Идеите на А.Смит започват да избледняват главно в навечерието на Първата световна война (1914-1918 г.), когато им се противопоставят идеи за ръководено или дирижирано стопанство, каквото то неизбежно става по време на война, включително Първата световна война. Известно е, че след нея се предприемат мерки за стабилизация и за връщане към предвоенния облик на икономиките, но настъпващата през 1929 г. Световна икономическа криза проваля стабилизацията.

Най-голямо внимание към новите идеи за ръководено или дирижирано стопанство проявява Джон Мейнард Кейнс, който по същество ги синтезира и излага в своята „Обща теория за заемостта, лихвата и парите“, издадена през 1936 година. Преди това обаче, т.е. още по време на кризата, той е в кореспондентски отношения с тогавашният американски президент Фр. Д. Рузвелт, комуто излага и препоръчва своите нови идеи за по-активна намеса на държавата в икономиката. Рузвелт приема от Кейнс негови идеи и изработва, прокламира и започва да прилага прословутия си Ню Диъл (Нов курс).

Тези идеи се оказаха подходящи и за други държави, когато започнаха да надвисват и да се състояват облаците на Втората световна война. След нея А. Смит беше почти забравен, на неговия пиедестал бе издигнат Кейнс; „Богатството на народите“ престана да бъде икономическата „Библия“, в каквато се превърна „Общата теория...“ на Кейнс. Настъпиха „30-те славни следвоенни години“, през които кейнсианството триумфираше, а либерализмът изпадна в дълбока криза. Дори се е считало, че то ще изпрати икономическите кризи в историята. Това все пак се случи, разбира се, но само през периода от 1945 г., когато започна възстановяването на Европа от разрушенията на войната с помощта на американския Заем-наем, до 1971 г., когато настъпи първата следвоенна криза – валутната. Европа все пак сравнително бързо се възстанови и започна да се изгражда т.нар. социална държава или държава на всеобщото благоденствие, в основата на която стоеше кейнсианството. Дори американският президент Ричард Никсън е обявил, че всички вече сме кейнсианци.

Нещата вървяха общо взето много добре до 1971 г., когато именно Администрацията на Никсън премахна частичната обменемост на долара срещу злато, установена с Бретън-Уудските споразумения от 1944 година. Това породиха първата криза, в случая валутна, след Втората световна война. През следващата 1972 г. възниква и нова криза – петролната. Митът, че кейнсианството е изпратило кризите в историята, се разсея. Това даде повод за критики към кейнсианството и за мобилизиране на неолибералите да противопоставят своята идеология и теория на самото кейнсианство и да пледират за отстраняването му от социално-икономическата сцена. Неолиберализмът се мобилизира, започна да настъпва, а кейнсианството да

Дискусия

се отбранява и да отстъпва. Още повече, че самият Кейнс категорично заявява в своята „Обща теория...“: „моите аргументи и изводи се противопоставят (са противоположни) на аргументите и изводите на класическата теория, в която и аз съм се възпитавал и която – както и преди 100 години – господстваше над практическата и теоретическата икономическа мисъл на управляващите и академичните кръгове на нашето поколение. Аз ще приведа доказателства относно това, че класическата теория е приложима не към общите, а само към особените случаи, тъй като икономическата ситуация, която тя разглежда, се явява само определен случай на възможните състояния на равновесие. Освен това, характерните черти на този особен случай не съвпадат с чертите на икономическото общество, в което ние живеем, и затова тяхното проповядване (и прилагане) ни отклоняват от пътя и ни водят към странични последици при опити да се приложи теорията в практическия живот“ (Кейнс, 1978, с. 55). Характерно е, че на същата страница от която е взет този цитат, но под линия, Кейнс дава едно интересно пояснение. Той споменава, че първи Маркс говори за „икономисти-класици“, обединяващи Рикардо и Джеймс Стюарт Мил, а така също техните предшественици (вероятно има предвид А. Смит, но не споменава името му). За последователи на Рикардо, Кейнс сочи както Дж. Ст. Мил, така и Маршал, Еджуорт и проф. Пигу; за него посткласици не съществуват. Може би Кейнс счита себе си за такъв.

Тук бихме искали да кажем, че Кейнс не е напълно оригинален. Като казваме това, имаме предвид три неща:

- той е имал предшественик в древно Кинтай още пр.н.е.; (Всемирная история экономической мысли, с. 100, 101, 104);

- синтезирал е съществуващите вече нови идеи за ръководено или дирижирано стопанство, и
- доколкото активно се е занимавал с древни учения и култури, вероятно е заимствал от древноазиатските религиозно-философски учения идеята за „средния (благородния) път“, а така също от идеята на Аристотел за т. нар. „златна среда“, като в политическата теория те са известни като „смесен конструктивизъм“ (Артоз, 2013, с. 16,17).

И все пак той изгражда една завършена теория за регулирания от държава умерено либерален капитализъм, като поставя държавата над пазара, т.е. политическата демокрация (при която правото на глас е на индивида, на личността) над икономическата демокрация (където се гласува с количеството на притежавания капитал, респ. акции, дялове). Така че въпросът в края на краищата е: капиталът или личността, т.е. човекът да бъде поставен на преден план. Тук само ще припомним девизът на Протагор: „Човекът е мярката на всички неща“, възприет и от Леонардо да Винчи, който му придава и художествено изражение. Бедата е, че пак според една невероятно актуална карикатура на в. „Стършел“, в кръга на човека, нарисуван от Л. да Винчи, е започнала да се настанява маймуна и да изтиква човека от него... Подтекстът на карикатурата гласи: ще допуснем ли не човекът, а майmunата да стане мярка на всички неща?...

Известно е, че кейнсианството има отделни направления, но с тези детайли тук няма смисъл да се занимаваме, тъй като разглеждаме нещата в по-общ аспект.

Все пак се налага да споменем, че докато дооформяхме настоящата статия, попаднахме на една интересна книга на Анатоли Калецки, озаглавена „Капитализъм 4.0“, с подзаглавие: „Раждането на новата

икономика след кризата”. По същество споменатият автор също разграничава капитализма на четири основни етапа, като в рамките на всеки етап посочва и неговите подетапи. С други думи, неговата класификация е подобна на нашата, но много по-детайлна. Именно защото тя дава една по-детайлна еволюция в развитието на капитализма, която обогатява представата за него, ще си позволим накратко да я представим. Тя е следната:

Капитализъм 1.0, който обхваща периода (ерата, според автора) от британската победа над Наполеон през 1815 г. до след Първата световна война, но със следните подетапи:

- Капитализъм 1.1. – от 1815-1820 г. до революциите през 1848-1849 г.;
- Капитализъм 1.2. – от 1848-1849 г. до втората половина на 19-я век, респ. до Френско-пруската война;
- Капитализъм 1.3. – от 1870-1871 г. до американския Guided Age, или Втората индустриална революция
- Капитализъм 1.4. – след края на Първата световна война до края на Великата депресия – 1932 г..

Капитализъм 2.0 – от 1931-1932 г. до изоставянето на Златния стандарт (“мотеът на епохата”) и експериментът с Новата сделка – New Deal, (без да се пояснява в какво се изразява тя);

- Капитализъм 2.1. – 1939-1945 г., период на държавен милитаризъм и на Втората световна война;
- Капитализъм 2.2. – 1946-1969/1970 г., „Златен век на кейнсианството” (който според повечето автори обхваща „30-те славни следвоенни години”);
- Капитализъм 2.3. – 1970-1980 г., период на инфлация, енергийна криза и разпад на следвоенния режим на фиксирания валутен курс, основан на златото и долара,

т.е. преход само към книжни, декретни или политически пари – „кръгли икономически нули” (по Милтън Фридмън). Впрочем този период беше по-скоро време на отстъпление от кейнсианството и настъпление на неолиберализма.

Капитализъм 3.0 – от 1979/1980-1983 г. до 2008 г. – период на ранен монетаризъм или неолиберализъм, на конфронтация с профсъюзите и на раждането на Вашингтонския консенсус;

- Капитализъм 3.1. – 1984-1992 г., икономически подем на П. Уокър, А. Грийнспан и Тачър-Рейгън, т.е. начало на „тачъризъм”-„рейгъномиката” или на новата неолиберално-консервативна контрареволюция;
- Капитализъм 3.2. – 1992-2000 г., Великата умереност, което е по-скоро великото настъпление на неолиберализма;
- Капитализъм 3.3. – 2001-2007/2008 г. пазарен фундаментализъм на Ал. Грийнспан и Дж. Буш, вкл. Айн Ранд, М. Ротбард и сие.

Капитализъм 4.0 фактически е раждането на новата икономика след кризата, т.е. изграждането през новия век на новия капитализъм, съгласно девизът на Давоския форум, което по същество изразява връщане (при нови условия, обаче) към Кейнс, към регулираната от държавата пазарна икономика, но все пак остава да видим дали това връщане е формално или реално, т.е. дали не изразява известната стратегия на Тодор Живков „Да се снишим докато мине бурята”.

Към така поставената в общ план класификация на А. Калецки биха могли да се направят бележки и коментари, но само ще кажем, че, първо, тя се отличава от нашата, доколкото е изградена само на чисто историческа основа, докато ние сме поставили силен акцент върху методологическата ѝ основа, без да пренебрегваме и историческата такава; второ, трудно

Дискусия

ни е да приемем, че след кризата се ражда „нова икономика“; тя е по-скоро връщане към Кейнс и кейнсианството, т.е. към разширяване на регулациите върху пазара, към промяна на съотношението пазар-държавна в полза на държавата; и трето, да не забравяме и подценяваме обстоятелството, че Кейнс и кейнсианството се родяват с древни азиатски религиозно-философски учения за „средния (благородния) път“, споделят и от будизма, с идеята за „златната среда“ на Аристотел, с древногръцката философска идея за „смесената конструкция“ (на обществото). Освен това Кейнс е имал персонален двойник в лицето на Гунар-дзи В древен Китай през IV-ти в. пр.н.е.

Мъдростта на древните е впечатляваща и безспорна. Прилагането ѝ при новите условия днес, разбира се, не е лесно, доколкото капиталът е останал всемогъщ и човекът е попаднал под неговото „иго“.

Акцията на неолибералите срещу кейнсианството се активира след валутната (през 1971 г.) и петролната кризи (през 1972/73 г.). Борбата на неолибералите срещу кейнсианството се водеше под егидата на популярната тройка професори – Л. фон Мизес, А. Фр. фон Хайек и М. Фридман. Характерно за тях е, че техните неолиберални идеи и теории бяха по-либерални от класическите и Адам-Смитовата, в частност. В определени отношения някои от тях се доближаваха до ултралиберализма, респективно либертарианството и/или пазарният фундаментализъм. Може би в това отношение най-характерна е мисълта на Л. фон Мизес, според който всяка намеса на държавата в свободното функциониране на пазара е отклонение от същинския либерализъм и стъпка и път към социализма. С други думи Мизес pledираше за „чист“ либерален капитализъм, като останалите гледаха от „тройката“ почти плътно стояха до него. Характерно за М. Фридман е, че

разчиташе предимно на паричната политика и може да се каже, че ръководеше практическото прилагане на ултралиберализма в Южноамериканския конус – Чили, Уругвай, Аржентина, Бразилия. Интересна е все пак неговата еволюция, доколкото в една от последните (а може би и последната) си книги – „Свободата на избора“, лансира и защита „лявата“ идея за т. нар. негативен подоходен данък. Това ще рече държавата да установи социален минимум и който е над него плаща на държавата данък, а който е под него, ще получава от държавата до неговото равнище „негативен подоходен данък“. В случая М. Фридман не е оригинален. Тази идея много по-рано е лансирана и защитена от „леви“ кейнсианци, но не ни е известно да е приложена цялостно някъде. И все пак за „30-те славни (кейнсиански) години“ бе характерно повсеместното прилагане на необлагаем минимум и силна социална политика.

Малко след „Светата Троица“ велики неолиберали възникна и се оформи още по-крайна либертарианско-пазарно-фундаменталистка група от Айн Ранг, М. Ротбарг и сие; Айн Ранг е с еврейски произход, емигрант от бившия Съветски съюз в САЩ. Тук тя развива активна интелектуална дейност и е обявена за „мислителят на столетието“ в САЩ. Нейни почитатели и последователи са били такива известни личности, като Маргарет Тачър – премиер-министър на Англия, и дългогодишният шеф на Управлението за федерален резерв на САЩ (тяхната централна банка) – Алън Грийнспан, наричан „богът на финансите“.

Айн Ранг е известна с това, че напълно абсолютизира и дори обожествява както пазара, така и индивидуализма-егоизма-хедонизма, а М. Ротбарт – с обосноваването на идеята, че държавата е несъвместима с пазара и той следва да я погълне (Ранг, 2008).

От възгледите на Айн Ранд и М. Ротбарг по-крайни и по-фундаменталистски няма, доколкото те не само абсолютизират пазара, но смятат, че той следва да погълне държавата т.е. да поеме и изпълнява всички нейни функции и задачи, а тя по същество да изчезне. Като изхожда от тенденцията към ултралиберализация, характерна за периода до настъпването на настоящата криза, Жак Атали, предвижда за възможно в бъдеще да останат около една дузина корпорации, разпределили светът (земното кълбо) помежду си, докато Йохан Готлиб Фихте още през 19 век прогнозира възможността за корпорация-държава с глобални измерения.

Напълно споделяме казаното от Л. фон Мизес (включително и от други автори), че изцяло и напълно „чисто“ социалистическо-комунистическо общество, както и либерално-капиталистическо такова, никога и никъде не е имало. Това ще рече, че те винаги са били „смесени“, като в единия случай е доминирала и господствала „лявата“, а в другия случай „дясната“ идеология, теория и практика. Историческият опит е показал и доказал, че крайните или „чисти“ обществено-икономически и социално-политически системи не са решение, а проблем, защото, това противоречи на антинормно-двойствената природа на човека, наричана от древноазиатската философия Ин и Ян, от зороастризма – дуализъм, от Кабалата – двуликия Янус, от древногръцките философи – диалектика, която понякога, твърде ограничено, се свързва едва ли не само с Хегел и Маркс,³ дори и от Л. фон Мизес.

Впрочем би могло да се приеме, че **дуалектиката** е универсален принцип или закон, характерен за Природата и за Вселената като цяло. Още повече, че най-из-

вестният и авторитетен астрофизик на нашето време – Ст. Хокинг, обоснова и лансира хипотезата за предстоящото, макар и след около 10 мрд. години, „Голямото свиване“, което ще доведе до унищожаването на всички форми на живот и Вселената и ще дойде до положението преди „Големия взрив“. Дали след „Голямото свиване“ ще последва отново „Голям взрив“, Ст. Хокинг не се ангажира с подобна прогноза, но доколкото Ин и Ян, двуликият Янус, дуализмът или диалектиката са универсален принцип, би могло да се очаква.

Освен диалектиката, има поне още един универсален принцип или закон – холизмът, според който всичко е свързано с всичко останало; в Природата няма „свободен ездач“ или „пътник без билет“, а всеобща обвързаност и взаимозависимост; обществото също е част от Природата, но цивилизованата такава. Човекът живее и твори в цивилизованата от него Природа; както казва Фр. Ницше, щом се докосне до нея той я цивилизова, независимо, че у него продължава да греме звярът (нак според него). Общоприето е, че нецивилизованата или дивата Природа е подчинена на действието на немумолими природни закони, но и в цивилизованата такава са налице принципи, правила, норми, наричани и закони, дори от Имануел Кант. Така още в древността е възникнал въпросът: на кои закони да се подчинява, респ. според кои закони да живее и твори човекът – на *Cosmos*-а, т.е. на природата или на природните закони, или на *Polis*-а т.е. на обществените, на цивилизационните закони? Нека припомним, че още гръцките стоици, начело със Зенон (IV в. пр. н. е.), са формулирали и лансирали идеята-принцип: „Живей съобразно законите на природата!“. Цицерон е възприел и разпространил този принцип в римското общество, който се счита, че се е превърнал в нещо като религия на римския народ. Римските юристи

³ За необходимите аргументи и подробности относно изразената позиция виж: Стоянов, В.

Дискусия

са го квалифицирали като „природен или естествен принцип или закон“. Най-голям негов привърженик след Цицерон и римските юристи е Жан-Жак Русо. Той е известен със своя девиз: „Назад към природата!“, с преклонението си пред т.нар. благороден дивак и с изразът, че „мислещият човек е развратено животно“.

Идеята и призивът-принцип на стотиците са имали широка подкрепа не само от цитираните автори; те са актуални и днес. Нещо повече дори, идеята и настоящето предложение на химици, физици и еколози за трансформирането на монетарната икономика в енергийна икономическа система, подчинена на законите на термодинамиката, по същество означават пълно подчиняване на законите на Природата (Стоянов, 2013, с. 48-66).

Смятаме, че идеализирането и абсолютизирането на пазара от крайните неолберали, либертарианци или пазарни фундаменталисти, т.е. от радетелите за „чист“ либерален капитализъм или „чист“ пазарен строй (по Ж. Атали), също води до подчиняването главно на природните закони. Това е така, тъй като пазарът не се ръководи от етично-морални и/или от хуманни норми, изисквания, правила и закони, а само и единствено от законите на „невидимата ръка“, които са индиферентни към етоса и хуманизма и действат неумолимо;

По друг начин казано, при напълно свободния пазар законите на „невидимата ръка“ действат като неумолими природни закони и пренебрегват тези на „обществената вселена“, на цивилизацията.

III

Към края на настоящата статия ще се опитаме да покажем и евентуално да докажем, че доколкото човекът-микрокосмос е Ин и Ян, дуалистична, двулико-Янусова, респ. суперсложна двояка, антиномна същ-

ност от материално-телесно-биологично-инстинктивно тяло и т.нар. от Хегел „разумен дух“, т.е. той е „духо-материя“ (по Фридрих Шелинг), общоприето е, че първата му страна и същност го свързва с останалите му животински събратя, а „разумно-духовната“ такава – с т.нар. „Висша реалност“, Абсолютен Дух, „Вселенски архитект“, популярно наричан Бог. Общоприето е, че първата му страна и същност – материално-телесно-биологично-инстинктивната, е по-нисша, а разумно-духовната – много по-висша и уникална. Именно тя придава на човека качества, които го отличават от останалия животински свят и го доближават до „Висшата реалност“ и нейните подобия.

Целият останал животински свят, включително човекът, преди да е придобил своя „разумен дух“, е живял само по законите на Природата. Някои автори пресилено говорят за природна свобода, която е по-скоро природна необходимост, т.е. цялостно и пълно подчиняване на неумолимите природни закони. След като човекът е придобил разумния си дух, включително душа (някои говорят за души), той е положил основите на своята цивилизация. Той е цивилизовал големи пространства от природата – главно, но не само, чрез урбанизацията, както и чрез все по-активното използване на надземни и подземни природни ресурси, включително и чрез изграждането на видими и невидими инфраструктури, с което пък е нанесъл „рани“ на Майката-Природа, т.е. провокирал е съвременната разширяваща и задълбочаваща се екологична криза. Впрочем тя е само една съществена част от почти пълния „букет“ от кризи, характерни за съвременното ни глобално общество. В случая имаме предвид казаното в Декларацията за световен етос, приета от т.нар. Парламент на световните религии, който е провел своя екуменически форум в Чикаго,

САЩ на 04.09.1993 година. В нея четем: „Нашият свят преминава през фундаментална (т.е. тотална или всеобща – ВС) криза: криза на световната икономика, на световната екология, на световната политика. Навсякъде със съжаление се установява липсата на глобална визия, заплашително натрупване на нерешени проблеми, политическо парализиране, дори самото политическо ръководство, е посредствено, то няма никаква проникателност и предвидливост и като цяло има прекалено слабо съзнание за общото благо. Налице са твърде много стари отговори на нови предизвикателства” (Декларацията за световен етос, с. 3). Цитираните мисли са казани преди повече от 20 години, през които нещата не са се подобрили, а даже повече са се влошили. Още тогава са констатирали (дори това е първото изречение на Декларацията – ВС), че „Светът се намира в своеобразна агония” (Декларацията за световен етос, с. 3), което някои автори квалифицират вече като Мартириум (Христов, 2002, с. 154 и следв.) (мъчение, мъченичество; параклис с кости на мъченици, оприличавани и на аг/.

Все повече автори и все с по-голямо основание говорят и пишат за духовно-културната криза, която дори квалифицират като „антикултура” (Бюканан, 2003), и с основание, тъй като в съвременните общества почти отвсякъде тече културна помия, ако може така да се каже, в каквато вече плуваме и дано не се удавим.

Изводът, който правим от гореказаното, е, че подчиняването главно, само или единствено на природните закони е адекватно на нашата животинска, но е противоположно на уникалната ни и изключително богата „разумна духовност”. Именно „разумният дух” ни е извел от джунглата и с неговата помощ сме осъществили скокът си от царството на необходимостта (природната) в царството на свободата (духовната).

Именно на тази основа сме развили нашата уникална материална и духовна цивилизация, т.е. с помощта главно на нашия „разумен дух”, който не е бил подчинен само и единствено на природната необходимост. Нещо повече дори, стремили сме се да опознаем и използваме в свой интерес природните закони, за да подобряваме битието си и до голяма степен сме го постигнали. При положение обаче, че създаваме условия и предпоставки да подчиним цялостното си битие (не само материалното, но и духовното) главно, дори единствено на природните закони, не подготвяме ли по този начин нашия обратен преход или скок – от царството на свободата (духовната), в царството на необходимостта (природната)⁴? Струва ни се, че отговорът в случая е „да”.

На основата на този положителен или утвърдителен отговор („да”), възниква още един въпрос, а именно: грешка на еволюцията ли е била появата и развитието на нашата „разумна духовност”, която ние пък се опитваме да коригираме, дори да елиминираме? Впрочем твърде трудно е да определим дали така поставеният втори въпрос е резонен, тъй като е общоприето, че Природата не допуска грешки; такива са присъщи само на ограничения и несъвършен човешки разум.

В заключение може да приведем мисълта на папа Йоан Павел II: „човекът винаги е това, което е. Системите, сътворени от него (т.е. от неговият разум – ВС), винаги са несъвършени” (Папа Йоан Павел II, 2011); включително и пазарът. Наистина той е велик социален механизъм на цивилизацията (според Ал Гор и други автори), но – освен обичайните му „пазарни провали”, прекаляването с неговата свобода

⁴ Изразът „Скок от царството на необходимостта в царството на свободата”, обикновено се преписва на Маркс и Енгелс, но той е лансиран много преди тях.

Дискусия

трансформира човешките ни в животински отношения, т.е. той едновременно изпълнява функцията и ролята, както на небесния Ангел, едва ли не на Бог, но така също и на Дявол, Сатана.

Може би това е основанието на карикатуриста Г. Чаушов да постави на бесилките както проклетия Дявол, така и Небесния Ангел, които символизират двойствената и противоречива роля на пазара. С други думи, необходим е надзорът на обществото, в лицето на неговата гържава, за да не позволява на пазара от Небесен Ангел или Бог, да се трансформира в Дявол или Сатана за обществото, каквито по същество се явяват „чистите“ антиномни общества – авторитарно-тоталитарният социализъм-комунизъм, от една страна, и либерално-демократичният капитализъм, от друга. Прав е Л. фон Мизес, че „чисти“ общества до сега никога и никъде не е имало. Те винаги са били смесени, като в едни случаи е доминирала и господствала едната от двете антиномни крайности, които обаче не са решение, а проблем. Именно поради това ориентацията към новия капитализъм на новия век, би следвало да бъде към „средния (благородния) път“, „смесената конструкция“ или „златната следа“.

Освен това „всичко онова, което ни изглежда различно, е само явна различност, която прикрива скритата еднаквост. Но е много трудно да се каже кое е онова, което обединява черното и бялото (т.е. антиномиите)... Щом не можеш да имаш едното без другото, това означава нещо като южния и северния полюс. Не можеш обаче да имаш еднopolюсен магнит. Наистина полюсите са различни (положителен и отрицателен), но магнитът си остава един“ (Уотс, 2000, с. 29). Известно е, че „великото **дао** е пътят или естественият ход на нещата, но то се ориентира навсякъде, може да бъде и надясно, и наляво“, но древноази-

атските религиозни и философски учения, вкл. будизмът, предпочитат и обосновават „средния (благородния) път“. Само, че „среден път“ не означава умереност, а съчетаване на противоположностите т.е. онова, което наричаме дух и материя, тяло и душа, мистика и разум, единство и многообразие, конформизъм и индивидуализъм и пр., които се преплитат (Уотс, 2000, с. 86, 98).

В същия дух древногръцките философи говорят за „златна среда“, „смесена конструкция“ т.е. за стремеж към баланс и хармония. Именно те са основополагащи за „природната вселена“, а защо да не бъдеш и за „обществената вселена“, която е по същество относително самостоятелна съставка на природната такава. Именно в тази посока би следвало да се ориентира новият капитализъм през новия век, т.е. към поставянето на икономическо-пазарната демокрация на малцинството „избрани“ под надзора на политическата демокрация, на демоса като цяло.

Цитирани източници:

Артог, Фр., 2013. Режим на историчност, София, издание на НБУ, с. 16, 17.

(Artog, Fr., 2013. Rezhim na istorichnost, Sofia, izdanie na NBU, s. 16,17)

Бюканан, П., 2003. Смерть Запада, Москва, изд. „АКТ“.

Всемирная история экономической мысли. 1987, т. I, Москва, изд. „Мысль“, с. 100, 101, 104.

Дал, Р., 2006. Демокрацията и нейните критици, София, изд. „КХ“, с. 73.

(Dal, R., 2006. Demokratsiyata i neynite ktititsi, Sofia, izd. „KH“, s. 73)

Декларацията за световен етос, приета от Парламента на световните

религии на 04.09.1993 г. в Чикаго, САЩ. 2005, София, изд. "КХ", с. 1 и 3.

(Deklaratsiata za svetoven etos, prieta ot Parlamenta na svetovnite religii na 04.09.1993 g. V Chikago, SASHT. 2005, Sofia, izd. "KH", s. 1 i 3)

Институт Уърлдуоч, 2013. Състояние на планетата. Все още ли е възможно устойчивото развитие, изд. "Книжен тигър", София, с. 36 и 43; 56.

(Institut Uarlduoch, 2013. sastoyanie na planetata. Vse oshte li e vazmoznho ustoychivoto razvitie, izd. „Knizhen tigar“, Sofia, s. 36 i 43; 56)

Кейнс, Дж. М., 1978. Общая теория занятости, процента и денег, Москва, изд. „Прогрес“, с. 55.

Киосаки, Р., 2010. Конспирация на богатите, София, изд. „Акура“, с. 89.

(Kiosaki, R., 2010. Konspiratsia na bogatite, Sofia, izd. "Akira", s. 89)

Кисинджър, Х., 1999. Години на промяна, София, изд. "Прозорец", с. 565 и 619.; 598.

(Kisindzhar, H., 1999. Godini na promyana, Sofia, izd. "Prozorets", s. 565 i 619.; 598.)

Кондорсе, Ж. А., 1942. Прогресът на човешкия разум, София, изд. „Нов свят“, с. 144.

(Kondorse, Zh. A., 1942. Progresat na choveshkia razum, Sofia, izd. „Nov svyat“, s. 144.)

Кънев, М., 2013. Идеята за прогрес отвъд икономиката. От противопоставяне към синтез на духа за Изтока и Запада в новия информационен свят, София, изд. „Изток – Запад“, с. 329; 353.

(Kanev, M., 2013. Ideyata za progress otvad ikonomikata.. Ot protivopostavyane kam sintez na duha za Iztoka i Zapada v novia informatsionen svyat, Sofia, izd. „Iztok – Zapad“, s. 329; 353)

Кюнз, Х., 2003. Проект за световен етос, София, изд. "КХ", с. 29-30.

(Kyung, H., 2003. Proekt za svetoven etos, Sofia, izd. "KH", s. 29-30)

Маршал, А., 1993. Принципы экономической науки, т. III, Москва, изд. „Прогресс“, с. 245, 256; 685.

О'Хара, К., 2004. Доверието – новата криза на обществото, София, изд. „Кръгозор“.

(O'Hara, K., 2004. Doverieto – novata igra na obshtestvoto, Sofia, izd. „Kragozor“)

Папа Йоан Павел II, 2011. Да прекратиш прага на надеждата, София, изд. Фондация "Комунитас", с. 41.

(Papa Yoan Pavel II, 2011. Da prekrachish praga na nadezhdata, Sofia, izd. Fondatsia "Komunitas", s. 41)

Ранг, А., 2008. Доброгетелите на егоизма, София, изд. „МаК“, Ротбард, М., Рынок: государство и экономика, изд. „Социум“, Челябинск, 2010.

(Rand, A., 2008. Dobrodetelite na egoizma, Sofia, izd. „MaK“, Rotbard, M., Ryнок: gossudarstvo i ekonomika, izd. „Sotsium“, Chelyabinsk, 2010)

Смит, А., 2006. Богатството на народите, София, ИК „Рата“, с.19-20; 250, 763; 857.

(Smit, A., 2006. Bogatstvoto na narodite, Sofia, IK „Rata“, s.19-20; 250, 763; 857)

Дискусия

Стоянов, В., 2013. Относно идеята за трансформирането на монетарната икономика в енергийна такава, подчинена на законите на термодинамиката, Свищов, Сборник от доклади на юбилейна международна научна конференция, 25-26.10.2013 г., т. I, с. 48-66.

(Stoyanov, V., 2013. Otnosno ideyata za transformiraneto na monetarnata iкономика v energiyна takava, podchinena na zakonite na termodinamikata, Svishtov, Sbornik ot dokladi na yubileyна mezhdunarodna nauchna konferentsia, 25-26.10.2013 г., т. I, с. 48-66)

Стоянов, В., 2009. Теоретични и публични финанси, София, ИК "Галик", с. 114.

(Stoyanov, V., 2009. Teoretichni i publichni finansi, Sofia, IK "Galik", s. 114)

Стоянов, В., 2014. Човекът и бъдещето му през призмата на пазара, тайните общества и енергийната икономика, София, ИК – УНСС.

(Stoyanov, V., 2014. Chovekat i badeshteto mu prez prizmata na pazara, taynite obshtestva i energiyната икономика, Sofia, IK – UNSS)

Тофлар, А., 1996. Трусове във властта, София, изд. „Народна култура“, с. 486.

(Toflar, A., 1996. Trusove vav vlastta, Sofia, izd. „Narodna kultura“, s. 486)

Търоу, Л., 2000а. Бъдещето на капитализма или как днешните икономически сили оформят утрешния свят, София, изд. „В. Люцканова“, с.с. 66, 364, 376 и др.

(Tarou, L., 2000a. Badeshteto na kapitalizma ili kak dнешnite iкономически sili oformyat uteshnia svyat, Sofia, izd. „V. Lyutskanova“, s.s. 66, 364, 376 i dr.)

Търоу, Л., 2000b. Изграждане на благосъстояние, изд. „В. Люцканова“, София, с. 204; 294; 382; 653 и следв.; 853.

(Tarou, L., 2000b. Izgrazhdane na blagosastoyanie, izd. „V. Lyutskanova“, София, с. 204; 294; 382; 653 i sledv.; 853)

Христов, Л., 2002. Универсалиите срещу човека или парадоксите на общото, София, изд. "Парадигма", с. 154 и следв.; 209-210.

(Hristov, L., 2002. Universaliite sreshtu choveka ili paradoksite na obshtoto, Sofia, izd. "Paradigma", s. 154 i sledv.; 209-210)

Уотс, А., 2000. Философите на Азия, София, изд. "Лук", с. 29; 86, 98.

(Uots, A., 2000. Filosofite na Azia, Sofia, izd. "LiK", s. 29; 86, 98)